

The fundamental directions of the development of civil procedural law in the Ukrainian lands of the Russian Empire at the end of XVIII – to the first half of the XIX century (before the reform of 1864)

Основні засади розвитку цивільного процесуального права на українських землях Російської імперії в кінці XVIII – першій половині XIX ст. (до реформи 1864 р.)

Volodymyr Grechenko, Oleh Martselyak

Key words:

Ukraine, history of law, procedural law, civil process, type of civil process, judicial procedures.

Ключові слова:

Україна, історія права, процесуальне право, цивільний процес, форми цивільного процесу, порядки судочинства.

Постановка проблеми. В умовах проведення в Україні конституційної реформи у сфері правосуддя актуалізуються питання виникнення та еволюції вітчизняної правової системи, існуючих в Україні в той чи інший період правових традицій для того, щоб не повторювати минулих помилок, окреслити правильні напрями розвитку сучасної національної судової системи та вітчизняного права. У цьому плані дослідження засад розвитку цивільного процесуального права та цивільного судочинства завжди мали, мають і будуть мати суттєве значення, оскільки вони є незамінною передумовою ефективності роботи судів, а їх чітке дотримання та втілення є істотною гарантією захисту прав, свобод та інтересів особи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти цієї проблеми вивчали дореволюційний учений І.А. Блінов¹, сучасні дослідники М.В. Бармак², О.В. Гетманцев³, С.Ю. Серебренніков⁴, Б.Р. Стецюк⁵. Проте ця проблема висвітлена нашими попередниками не повністю та потребує подальшого вивчення та узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Процесуальне право на українських землях Російської імперії в кінці XVIII ст. продовжувало розвиватися у руслі тенденції, яка виокремлювала його від матеріального права, що призводило до поступового набуття ним самостійного значення й опертя вже на власні джерела. Аналіз форм юридичного процесу у вказаний період показує також виразний тренд до його диференціації за галузевою ознакою. Розвиток цивільного процесу в дореформений період можна поділити на 2 періоди: 1. кінець XVIII ст. – 1830-і рр., коли ще не відбулося остаточного поділу процесуального законодавства на цивільний і кримінальний процеси, але такий вектор розвитку був досить чітким; 2. 1830-і рр. – 1864 р. – коли відбувалося виділення цивільного процесу в окрему галузь.

У кінці XVIII – першій половині XIX ст. відбулися деякі зміни в процесуальному праві, які можна охарактеризувати як певне реформування. Багатовікове функціонування Литовських статутів припиняється, і вони перестають бути джерелом процесуального права на українських землях Російської імперії. На перше місце виходять джерела права самої Російської імперії. Імперія управлялася на основі законів, установ

¹ Блінов І.А. Судебный строй и судебные порядки перед реформой 1864 года. Судебные уставы 20 ноября 1864 г. за пятьдесят лет: в 2 т. Т. 1. Петроград: Сенатская тип., 1914. С. 3–101.

² Бармак М.В. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). Тернопіль: Астон, 2007. 512 с.

³ Гетманцев О.В. Цивільний процес і наука цивільного процесуального права в першій половині XIX ст. // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: «Правознавство». Вип. 492. 2009. С. 44–51.

⁴ Серебренніков С.Ю. Развитие гражданского судопроизводства в Российской империи: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 – «теория и история права и государства; история правовых учений». М., 2010. 25 с.

⁵ Стецюк Б.Р. Процесуальне право в Україні: тисяча років історії (X ст. – 20-і рр. XX ст.). Харків: Диска плюс, 2013. 560 с.

і статутів, що виходили від самодержавної влади. Суддям уже не дозволялося обґрунтовувати та приймати постанови на основі звичаїв. Проте варто зазначити, що в цьому разі мав місце й виняток: застосування місцевих правових звичаїв було можливе тільки стосовно чужоземців і селян. Цей виняток поширювався і на декілька українських губерній (Волинську, Подільську, Київську). Тут продовжували застосовуватися деякі норми Литовських статутів, проте дуже суттєвим було те, що вони вже не мали статусу закону та вважалися нормами звичаєвого права.

Варто також зазначити, що джерела права, на які спиралися суди під час проведення цивільного процесу на українських землях Російської імперії в цей період, були прийняті досить давно і вже не зовсім відповідали новим суспільним відносинам. Досить вказати на те, що більшість із них ґрунтувалася ще на нормах, встановлених «Соборним укладенням» 1649 р. і Статутом військовим 1716 р., зокрема його III частиною «Краткое изображение процессов или судебных тяжб». До цих актів можна додати й указ «Про форму суду», виданий у 1723 р.⁶ Спроби кодифікації українського права на початку XIX ст., як відомо, закінчилися безрезультатно, хоча й було створене «Собрание гражданских законов, действующих в Малороссии» («Собрание малороссийских прав 1807 г.»)⁷, яке стало першим в Україні систематизованим збірником реально діючих норм цивільного права та одним з останніх виявів автономності правової системи українських земель у складі Російської імперії.

Ситуація почала змінюватися з оприлюдненням Зводу законів Російської імперії та набуттям ним чинності з 1 січня 1835 р. Поступово його дія почала поширюватися на всю територію українських губерній держави (1840–1842 рр.). Це призвело до уніфікації системи джерел права. Прийняття такого систематизованого акта, яким став Звід законів, було досить актуальним і практично важливим для узгодження чинного тоді законодавства, що було суперечливим, казуїстичним, містило чимало колізій і застарілих положень. Проте і Звід законів також був недосконалим і містив істотні недоліки. Як вважав відомий дореволюційний цивіліст І.Є. Енгельман, «укладачі Зводу законів під назвою «Законы о судопроизводстве и взысканиях гражданских» (ч. 2 т. X) механічно з'єднали постанови X глави «Соборного укладення» 1649 р. та суперечливі закони, накази та правила, що з'являлися пізніше»⁸. Зокрема, книга I про провадження цивільного суду в справах безспірних була складена за законами Катерини II та пізнішими указами. Книга II про провадження справ спірних була складена на підставі вже згаданого «Укладення» 1649 р. та інших указів. Книга III про цивільні стягнення була укладена на підставі різних указів XIX ст. Усього цивільне судочинство послуговувалося 2282 статтями, але вони були недостатньо систематизовані. Відсутність точних формувань і наявність законів, які заперечували один одного, мали істотний вплив на якість розгляду цивільних справ у судах. Отже, видання повного зібрання законів Російської імперії 1830 р., Зводу законів Російської імперії 1832 р. і Зводу законів Російської імперії 1857 р. хоча й не внесло істотних змін у процесуальне законодавство, все ж дало окреме джерело для цивільного процесу, що дає підстави говорити вже про появу окремого цивільного процесуального законодавства. Тому можна вважати, що виділення цивільного процесу сталося в 1830-і рр. з появою окремої глави про цивільне судочинство у Зводі законів Російської імперії Одночасно відбулося становлення цивільно-процесуальної доктрини, сформувався інститут суду в цивільних справах, і справи почали розглядатися за вказаним Зводом.

У першій половині XIX ст. в юридичній науці мету цивільного процесу вбачали в якості захисту, а іноді охорони порушених прав. Уродженець м. Мукачеве відомий правник та освітній діяч В.Г. Кукольник ще в 1815 р. підкреслював, що «головна мета цивільного суду полягає в наданні підсудним правосуддя, яке вони вимагають, що складається з відновлення порушених їхніх прав...»⁹. Більш розлого, але, по суті, так само формулював це Іван Лапинський у 1859 р.: «Метою цивільного судочинства взагалі є розкриття чи дізнання в поданому від позивача позові чи в початій ним тяжбі шляхом різного роду доказів, дійсності та ступеня завданої шкоди чи відступу від існуючих законів і порядку, і визначення способів і заходів, що можуть відновити порушене право...»¹⁰.

⁶ Развитие русского права во второй половине XIX / Под ред. Е. Скрипилева. М.: Наука, 1997. С. 105.

⁷ Собрание малороссийских прав 1807 г. / АН Украины, Археограф. комис., Ин-т государства и права им. В.М. Корецкого, Ин-т укр. археографии; сост. К.А. Вислобоков и др.; отв. ред. Б.М. Бабий, А.Н. Мироненко. К.: Наукова думка, 1993. 366 с.

⁸ Энгельман И.Е. Курс русского гражданского судопроизводства. 3-е изд., испр. и доп. Юрьев: Тип. К. Маттисена, 1912. С. 50–51.

⁹ Кукольник В.Г. Российское частное право. Ч. II: Обряд гражданского судебного делопроизводства. СПб.: в типографии департамента внешней торговли, 1815. С. 5.

¹⁰ Практическое руководство к русскому гражданскому судопроизводству, составленное Иваном Лапинским, преподававшим законоведение в одном из военно-учебных заведений и состоявшим на службе в Правительствующем сенате: кн. 1. Санкт-Петербург: тип. Деп. Ген. штаба, 1859. С. 1.

Щодо форми цивільного процесу на українських землях Російської імперії першої половини XIX ст., то можна говорити про існування змішаного процесу, у якому має місце поєднання вимог одночасної активності та об'єктивності суду, тому його варто характеризувати як слідчо-змагальний різновид цивільного процесу.

Змагальний процес поступово витіснявся інквізиційним процесом, за якого доказовим матеріалом розпоряджався сам суд, а сторони були насправді не суб'єктами, а об'єктами процесу¹¹. В основі цивільного судочинства були слідчі засади. Як писав К.І. Малишев: «...У цивільному судочинстві утримувалися історично внесені в нього домішки слідчих засад. Наприклад, судові місця зобов'язані були, не задовольняючись доказами, наданими позивачем і відповідачем, роз'яснювати справу всіма необхідними обставинами, збирати для цього довідки, вимагати відомостей з інших присутніх місць і так далі. Багато справ, що становили суспільний інтерес, особливо казенний, проваджувалися слідчим порядком і переходили на ревізію з нижчих інстанцій у вищі навіть без скарги сторін»¹².

Як зазначає сучасний дослідник В.В. Захаров, «слідчі засади вносилися в цивільне судочинство всюди й усякий раз, коли захист цивільного права був пов'язаний із державним чи суспільним інтересом»¹³.

Підтвердженням цього є наявність поліцейського провадження шляхом примирювального вирішення цивільних справ (ст. 4, ч. 2 т. 10 Зводу) і судового порядку щодо спірних справ (примусове). Для розгляду спірних справ була притаманна присутність певних елементів змагальності, втім, вони мали відверто формальний характер. Згідно з виданим у 1832 р. судочинством у судах комерційних, були уведені присяжні стряпчі, змагальність і для більшої частини справи – усність процесу.

Але цей процес, незважаючи на явну перевагу не мав впливу на загальне цивільне судочинство. Дореформений цивільний процес був побудований на принципі суворої писемності. Спори між сторонами проводилися на основі змагальних паперів, що подавалися до суду. У російському дореформеному суді панування слідчих засад, писемності, пов'язаної із суворим дотриманням різноманітних і складних паперових форм, формальна теорія доказів і необхідність звернення до законодавчої влади у разі неясності або неповноти законів були основами судочинства до Судових статутів 20 листопада 1864 р.¹⁴

Аналіз тогочасного законодавства показує, що під кутом зору теоретичної площини можна говорити про наявність принципу законності у здійсненні цивільного процесу. Це означало, що всі сторони судового процесу повинні були дотримуватися чинного законодавства. Проте цей принцип лише проголошувався та нерідко порушувався на практиці. Відомий юрист А.Ф. Коні у своїй роботі «Отцы и дети судебной реформы» писав, що тоді «поняття про судовий розгляд неминуче переходило в поняття про безконтрольне ставлення до майнових прав і до свавільної розправи»¹⁵.

Щодо інших принципів цивільного процесу, то варто зазначити, що повноцінне проведення судочинства на Правобережжі ускладнювалося через колізії між польською судовою традицією та положеннями російського законодавства, що були прийняті в добу правління Катерини II. Судовий процес у магістратах ускладнювався ще також мовною проблемою. Справа полягала в тому, що процес русифікації на цих землях лише розпочався, і рівень знання російської мови тут був невисоким або взагалі нульовим. Нова російська влада спочатку не намагалася загострювати через це політичну ситуацію та не форсувала процеси уніфікації. Проте становище в судочинстві ускладнювалося ще й тим, що чиновники, які прибули з російських губерній, зовсім не володіли та не прагнули оволодіти польською мовою, якою ще з 1773 року на Правобережжі велось діловодство. Тому на розгляд Сенату керуючий Мінською, Волинською та Подільською губерніями генерал від інфантерії О.А. Беклешов (1745–1808) змушений був подати рапорт, де висував пропозиції щодо врегулювання цієї проблеми. Зокрема, він пропонував, щоб у судах першої інстанції послуговувалися тільки польською мовою, а в Головному

¹¹ Юшков С.В. История государства и права СССР. Ч. 1. 3-е изд., перераб. М.: Госюриздат, 1950. С. 301–303.

¹² Малишев К.И. Курс гражданского судопроизводства. СПб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1876. Т. 1. 2-е изд., испр. и доп. С. 60.

¹³ Захаров В.В. Проблемы формирования понятийно-категориального аппарата историко-правовых исследований гражданского процесса в России. Ученые записки: электронный научный журнал Курского государственного университета. 2013. Серия: «Юридические науки». № 2 (26). URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/problemy-formirovaniya-ponyatiyno-kategorialnogo-apparata-istoriko-pravovyh-issledovaniy-grazhdanskogo-protssesa-v-rossii>.

¹⁴ Серебренников С.Ю. Развитие гражданского судопроизводства в Российской империи: автореф. дисс. канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 – «теория и история права и государства; история правовых учений». М., 2010. С. 18.

¹⁵ Коні А.Ф. Отцы и дети Судебной реформы: (К пятидесятилетию Судебных уставов. 1864 - 20 ноября 1914). М.: Изд. И.Д. Сытина, 1914. IV, 296. С. II.

суді використовували обидві мови – польську та російську. Також О.А. Беклешов пропонував розглянути можливість «... допущения к судным процессам адвокатов с присягою, в принимании от них объяснения дел на бумаге, под названием индуктов и на оные возражений». Цей рапорт було розглянуто 11 вересня 1797 р. Досить цікавою була відповідь Сенату, який змушений був «наступити на горло власній пісні» і дещо пригальмувати уніфікацію та русифікацію. В указі Сенату було вирішено залишити ті самі правила, які суди мали раніше, згідно з попередніми їхніми правами та привілеями¹⁶. Це право було знову підтверджено майже через 10 років – 19 грудня 1806 р. Було дозволено ведення діловодства польською мовою з дотриманням встановлених норм у магістратах у вищевказаних губерніях. Водночас було регламентовано обов'язково робити переклад із польської мови в судах вищих інстанцій, рішення яких передавались для розгляду до Сенату.

Згодом, уже за правління Миколи I, було вирішено, що в цьому питанні необхідні зміни. Час, який минув після приєднання цих губерній до Росії, призвів до змін у мовній ситуації. Новий імператор вважав, що процес русифікації треба посилити. Тому указом від 11 травня 1832 р. у Волинській губернії з 1 січня 1833 р. в судочинстві мали послуговуватися лише російською мовою. Жирну крапку в цій проблемі було поставлено постановою від 8 червня 1835 р., згідно з якою всі справи, що розглядалися на території Правобережжя, повинні були в обов'язковому порядку перекладатися на російську мову¹⁷. Але ситуація ускладнювалася тим, що населення міст цього регіону було багатонаціональним, і тому швидко реалізувати вказану постанову було досить важко. Влада змушена була піти на певні компроміси, зокрема щодо Волинської губернії. Згідно з указом, у судах, де всі присутні засідали за виборами, секретарю дозволялося у разі, якщо хтось не вмів писати російською мовою, зазначати резолюцію присутності в настільних реєстрах самому, але під повну свою відповідальність за можливе відхилення від правильного змісту рішень¹⁸.

Цивільне судочинство дореформеного періоду мало суттєву особливість: суди мали виконувати не тільки винятково судові, але й адміністративні функції. Характерний приклад стосується діяльності повітових судів на Правобережжі у 1850-х рр. Тут із кожних 15 розглянутих справ лише 4 мали суто судовий характер, інші 11 (тобто майже 73 % справ) – були пов'язані з обов'язками адміністративних органів. Дуже поширеними були розгляди цими судами опікунських справ щодо дворян, різноманітні нотаріальні дії, видача дозволів (грамот) на импорт вина, утвердження прав нових власників на володіння маєтком. Аналізуючи діяльність судів цього періоду, Державна рада імперії констатувала, що «судові місця, перетворюючись на суддів власних дій, втрачають необхідні властивості суду»¹⁹.

Значне число судових органів, нечіткість визначення підсудності законодавцем призводили до ускладнення судочинства. Характерним явищем було те, що різні судові інстанції могли на свій розсуд (за власною традицією) застосовувати законодавчі акти у справах, укладати судові рішення. Не було єдиного зразку навіть для закінчення справи. Тому справедливим нам здається зауваження одного з тодішніх правників, який зазначав, що «того цивільного судочинства, яке описане у другій частині X тому Зводу законів, ми ще не бачили на практиці»²⁰. Існування так званого судового розсуду під час застосування законів (вибір закону «на усмотрение» судді) під час вирішення справи призводило до поширення випадків хабарництва та зловживань у судах усіх інстанцій.

У тогочасному цивільному процесі існувало значне число порядків судочинства: 1 загальний, 4 головні та 16 особливих, що можна вважати суттєвим недоліком, оскільки це ускладнювало судовий процес. Головні порядки судочинства з цивільних справ встановлювалися такі: зі справ безспірних (виконавчий, поліцейський порядок) і у справах спірних (судовий порядок): вотчинне судочинство та позовне. До вотчинного судочинства належали спори про право власності на землю, спори про села, спори про дворових людей і селян без землі, спори про міські двори, сади, млини й усіляке нерухоме майно, спори про рухоме майно. До позовного судочинства належали спори про невиконані до-

¹⁶ О производстве дел в Судах земских, Пovyтoвыx и Подкоморских, в Магистратах и в Главном Суде: Сенатский//ПСЗ-1 Т. XXIV. № 18135.

¹⁷ Бармак М. В. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). Тернопіль: Астон, 2007. С. 334–335.

¹⁸ Хададова Ф.Т. Функціонування магістратів Волині як судових органів (кінець XVIII – I пол. XIX ст. Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. 2014. Вип. 17. С. 176.

¹⁹ Щербина П.Ф. Судебная реформа 1864 г. на Правобережной Украине. Львов: Вища школа, 1974. С. 61.

²⁰ Горев В.П. Практическое руководство по русскому гражданскому судопроизводству. Санкт-Петербург: Издательский дом Анисимова, 1914. С. 379.

говори та зобов'язання, спори про відшкодування за порушені права образами, шкодами, збитками, самоуправним заволодінням (ст. ст. 154, 155 Зводу). Порядок вотчинного судочинства був подвійний: апеляційний і слідчий (ст. 156). Слідчий порядок від апеляційного відрізнявся тим, що в ньому слідча справа не переносилася з нижчої інстанції у вищу на прохання сторін з апеляцією, а надходила за самим порядком провадження на ревізію. У позовному судочинстві розрізнялися також два види: 1. судочинство з невиконаних зобов'язань і договорів; 2. судочинство зі стягнень в образах, збитках, самоуправному заволодінні (ст. ст. 157, 158)²¹.

Крім того, в окремий розділ було виділено провадження «за формою», тобто за указом 1723 р. (ст. ст. 1062–1125 Зводу). Також існував ще примирливий розгляд та особливості для різних губерній²².

Варто наголосити, що цивільне судочинство поділялося на примирливе та примусове. Примусове судочинство поділялося на позовні справи, а також такі, що були пов'язані з правом володіння вотчиною. Аналіз позовних справ дає змогу виділити швидкозакінчувані справи (у разі невиконання зобов'язань) та справи про завдання шкоди, кривди, самочинне заволодіння майном. Ці чинники призводили до зайвих складнощів і надмірної бюрократизації процесу розгляду цивільних справ.

За Зводом законів Російської імперії, усі, хто судився, без розрізнення звань і чинів користувався судом рівним, справедливим і невідкладним (ст. 162)²³ [19]. Але це була лише декларація, хоча сама її наявність теж означала проникнення передових ідей європейського Просвітництва на терен Росії. Але в умовах поліцейської держави за Миколи I це було фікцією.

Висновки. На українських землях Російської імперії з кінця XVIII ст. вже чітко вирізнялася тенденція щодо виділення цивільного процесу в окрему галузь процесуального права. Провідна тенденція в еволюції типу процесу в цей час полягала в тому, що змагальний процес поступово витіснявся інквізиційним процесом, за якого доказовим матеріалом розпоряджався сам суд, а сторони були насправді не суб'єктами, а об'єктами процесу. Аналіз тогочасного законодавства дає можливість зробити висновок про існування принципу законності у здійсненні цивільного процесу. Певні особливості мало здійснення судочинства на Правобережжі України. Воно ускладнювалося колізіями між польською судовою традицією та судовою реформою, яка впроваджувалася за правління імператриці Катерини II. Досить гострою проблемою для судочинства у магістратах була мовна, оскільки місцеве населення погано володіло російською мовою. справи в судах обговорювали й ухвалювали щодо них рішення не публічно, тобто принцип гласності був відсутнім.

Анотація

У статті розглядаються зародження й основні засади розвитку цивільного процесу на українських землях у першій половині XIX ст. до судової реформи 1864 р. Головна увага приділяється еволюції процесуального права, змінам, які відбулися в його розвитку після прийняття Зводу законів Російської імперії.

Summary

The article examines the birth and main directions of the development of the civil process in the Ukrainian lands in the first half of the XIX century, before the judicial reform of 1864. The main emphasis is made on the evolution of the procedural law, on the changes that took place in its development after the adoption of the Testimony of the laws of the Russian Empire.

²¹ Свод законов Российской империи. Т. 10. Ч. II. Законы о судопроизводстве и взысканиях гражданских. СПб.: Тип. Второго Отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1857. 525 с.

²² Малышев К.И. Курс гражданского судопроизводства. С.Пб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1876. Т. 1. 2-е изд., испр. и доп. С. 61.

²³ Свод законов Российской империи. Т. 10. Ч. II. Законы о судопроизводстве и взысканиях гражданских. СПб.: Тип. Второго Отделения Собственной Е.И.В.Канцелярии, 1857. 525 с.

Використана література:

1. Блинов И.А. Судебный строй и судебные порядки перед реформой 1864 года. Судебные уставы 20 ноября 1864 г. за пятьдесят лет: в 2 т. Т. 1. Петроград: Сенатская тип., 1914. С. 3–101.
2. Бармак М. В. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). Тернопіль: Астон, 2007. 512 с.
3. Гетманцев О.В. Цивільний процес і наука цивільного процесуального права в першій половині XIX ст. Науковий вісник Чернівецького університету. Серія: «Правознавство». Вип. 492. 2009. С. 44–51.
4. Серебренников С.Ю. Развитие гражданского судопроизводства в Российской империи: автореф. дисс. ... канд. юр. наук: спец. 12.00.01 – «теория и история права и государства; история правовых учений». М., 2010. 25 с.
5. Стецюк Б.Р. Процесуальне право в Україні: тисяча років історії (X ст. – 20-і рр. XX ст.). Харків: Диска плюс, 2013. 560 с.
6. Развитие русского права во второй половине XIX / Под ред. Е. Скрипилова. М.: Наука, 1997. С. 105.
7. Собрание малороссийских прав 1807 г. / АН Украины, Археограф. комис., Ин-т государства и права им. В.М. Корецкого, Ин-т укр. археографии; сост. К.А. Вислобоков и др.; отв. ред. Б.М. Бабий, А.Н. Мироненко. К.: Наукова думка, 1993. 366 с.
8. Энгельман И.Е. Курс русского гражданского судопроизводства. 3-е изд., испр. и доп. Юрьев: Тип. К. Маттисена, 1912. С. 50–51.
9. Кукольник В.Г. Российское частное право. Ч.II: Обряд гражданского судебного делопроизводства. СПб.: в типографии департамента внешней торговли, 1815. С. 5.
10. Практическое руководство к русскому гражданскому судопроизводству, составленное Иваном Лапинским, преподававшим законоведение в одном из военно-учебных заведений и состоявшим на службе в Правительствующем сенате: кн. 1. Санкт-Петербург: Тип. деп. Ген. штаба, 1859. С. 1.
11. Юшков С.В. История государства и права СССР. Ч. 1. 3-е изд., перераб. М.: Госюриздат, 1950. С. 301–303.
12. Малышев К.И. Курс гражданского судопроизводства. СПб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1876. Т. 1. 2-е изд., испр. и доп. С. 60.
13. Захаров В.В. Проблемы формирования понятийно-категориального аппарата историко-правовых исследований гражданского процесса в России. Ученые записки: электронный научный журнал Курского государственного университета. 2013. Серия: «Юридические науки». № 2 (26). URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/problemy-formirovaniya-ponyatiyno-kategorialnogo-apparata-istoriko-pravovyh-issledovaniy-grazhdanskogo-protssesa-v-rossii>.
14. Серебренников С.Ю. Развитие гражданского судопроизводства в Российской империи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 – «теория и история права и государства; история правовых учений». М., 2010. С. 18.
15. Кони А.Ф. Отцы и дети Судебной реформы: (К пятидесятилетию Судебных уставов. 1864 – 20 ноября 1914). М.: Изд. И.Д. Сытина, 1914. № IV. 296. С. II.
16. О производстве дел в Судах земских, Пovyтовых и Подкоморских, в Магистратах и в Главном Суде: Сенатский//ПСЗ- 1 Т. XXIV. № 18135.
17. Бармак М.В. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). Тернопіль: Астон, 2007. С. 334–335.
18. Хададова Ф.Т. Функціонування магістратів Волині як судових органів (кінець XVIII – I пол. XIX ст.). Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. 2014. Вип. 17. С. 176.
19. Щербина П.Ф. Судебная реформа 1864 г. на Правобережной Украине. Львов: Вища школа, 1974. С. 61.
20. Горев В.П. Практическое руководство по русскому гражданскому судопроизводству. Санкт-Петербург: Издательский дом Анисимова, 1914. С. 379.
21. Свод законов Российской империи. Т. 10. Ч. II. Законы о судопроизводстве и взысканиях гражданских. СПб.: Тип. Второго Отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1857. 525 с.
22. Малышев К.И. Курс гражданского судопроизводства. СПб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1876. Т. 1. 2-е изд., испр. и доп. С. 61.
23. Свод законов Российской империи. Т. 10. Ч. II. Законы о судопроизводстве и взысканиях гражданских. СПб.: Тип. Второго Отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1857. 525 с.

Volodymyr Grechenko,

*Doctor of Historical Sciences, Professor,
Head of Department of Socio-Humanitarian Disciplines
Faculty № 6 (Law and Public Communications)
Kharkiv National University of Internal Affairs,
Honoured Worker of Education of Ukraine
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-6046-0178>*

Oleh Martselyak,

*Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Head of Department of Constitutional Law
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Honoured Lawyer of Ukraine*